

A japán nyelvről avagy a „könnyű és nehéz” nyelvek kérdése

Máté Zoltán

Bevezetés

„Navigare necesse est” vagyis hajózni szükséges, mondta az ókorban Pompeius a hajósainak, akiknek viharban kellett gabonát szállítaniuk Szicíliaába, ezzel is hangsúlyozva a kereskedelem fontosságát. Vajon a 21. századra mit tanácsolna nekünk? A kérdéssel felvetés természetesen történelmietlen, én mégis megkísérlem a választ: „Linguae peregrinae discere necesse est.”

Idegen nyelvet mindenkinek tanulnia kell. Ez nem csak az oktatási rendszer előírásaiból fakadó kényszer, hanem a kor által diktált követelmény. Szerencsés esetben (ez nem volt mindig így) az ember több nyelv közül választhat. Ilyenkor a döntését számos tényező befolyásolhatja, ezek egyike lehet, hogy az adott nyelvet könnyen tanulható nyelvnek tartja-e, avagy sem. De értelmezhető-e egyáltalán a „könnyű nyelv – nehéz nyelv” megkülönböztetés? Kijelenthető-e általánosságban bármely nyelvről, hogy az nehéz, vagy pont ellenkezőleg, bárki számára könnyen elsajátítható?

A 80-as években az Egyesült Államok Külügyminisztériuma felmérést végzett a diplomatái között negyvenöt nyelvre kiterjedően, hogy 720 óra tanulás után milyen szintet képesek elérni. Ennek eredménye alapján a vizsgált nyelveket nehézségi fokuk szerint négy csoportba osztották. 1. A könnyű nyelvek: germán nyelvek (dán, holland, német stb.), más indoeurópai (főleg neolatin) nyelvek (francia, olasz, portugál, spanyol stb.) és a szuahéli. 2. A kicsit nehéz nyelvek: indoeurópai nyelvek (pl. bolgár, görög, hindi, urdu stb.) és a nem indoeurópai indonéz, maláj. 3. Nehéz nyelvek: indoeurópai nyelvek (cseh, lengyel, orosz, szerb, bengáli stb.) és egyéb nem indoeurópai (pl. finn, magyar, török, héber, thai, vietnami stb.) 4. Rendkívül nehéz nyelvek: arab, kínai, koreai, japán (Inoue, 2000).

Gondolom a felsorolásból mindenkinek világos, hogy szó sincs arról, hogy a fentiek univerzálisan könnyű illetve nehéz nyelvek lennének. Kizárólag azt mutatja, hogy az angol anyanyelvű nyelvtanuló számára könnyűnek számítanak a

rokon (elsősorban germán és más indoeurópai) nyelvek, főleg ha szintén latin betűs írásrendszert használnak, illetve a más nyelvcsaládba tartozó nyelvek nehezebbek, különösen, ha írásrendszerük is eltér.

Egy nyelv nehézsége tehát relatív kategória, azt mindig két nyelv (anyanyelv – célnyelv) viszonylatában kell vizsgálni. Sőt a helyzet ennél bonyolultabb, ugyanis nem csak nyelvfüggő tényezőket kell figyelembe vennünk (pl. anyanyelv és célnyelv rokonsági foka és tipológiai hasonlósága), hanem olyan nyelven kívüli, szubjektív tényezőket is, mint például a tanuló érzelmi attitűdjét a célnyelvvel szemben. Itt olyan tényezőkre gondolok, hogy az adott nyelv saját választás volt-e, vagy külső kényszer. (vö. kötelező orosz nyelv tanítása; szülő választ a gyerekeknek nyelvet stb.) A tanulónak van-e célja és lehetősége az adott nyelv használatára (munkavállalás, hobbi stb.)? Röviden összefoglalva, mennyire motivált a tanuló a nyelvtanulásban. Jelen dolgozat szerzője – noha tisztában van a kérdés fontosságával – mégsem ez utóbbival kíván foglalkozni. A tanulmányban a magyar anyanyelvű nyelvtanuló szemszögéből próbálom bemutatni a japán nyelv jellegzetességeit, végigjárva annak egyes szintjeit. A fő célom azon sztereotípiáknak a lerombolása, amelyek a japán nyelvet a megtanulhatatlanul nehéz nyelvek közé sorolják, vagyis hogy az „ördög nyelvének” (Xavéri Szent Ferenc) tartott japán nyelvről kiderüljön, hogy az bizony bizonyos szempontból a magyar anyanyelvű nyelvtanuló számára „könnyebben emészthető”, mint gondolnánk (természetesen nem elhallgatva a rendkívüli nehézségeket sem).

I. A japán nyelv beszédhangjai (Fonetika, fonológia)

Tapasztalataim szerint az egyik legnagyobb félreértés a japán hangokkal kapcsolatban tapasztalható. Amikor az emberről kiderül, hogy a japán nyelvvel foglalkozik, a kötelezően elhangzó kérdések (mióta, miért éppen stb.) között nagy valószínűséggel az első helyek egyikén szerepel a következő: „Hogy vagy képes kiejteni azt a sok furcsa hangot?” Amikor visszakérdezek, hogy az illető konkrétan milyen hangokra gondol, akkor jobb esetben a japán szamurájszereplőinek eltorzított hanghordozását hozzák fel példának; de sokkal gyakoribb, hogy a kérdező még soha életében nem hallott japán beszédet. Feltehetően az a sztereotípiák diktálják a kérdést, hogy egy ázsiai nyelvnek, főleg ha az írása is „furcsa”, akkor a hangrendszerének is gyökeresen el kell térnie a Nyugaton megszok-

kottól. Ezt a képet csak erősítik a hazai kínai éttermekben, kínai piacon szerzett tapasztalatok. A laikus hajlamos összemosni a két nyelvet, noha a kettő között sem nyelvrokonsági kapcsolat, sem tipológiai hasonlóság nem áll fenn.

A hangképző szervek felépítése minden egészséges embernél megegyezik. Apróbb eltérések léteznek ugyan (pl. a hangszálak hossza, a szájüreg formájának különbsége, és az ebből fakadó eltérés férfi és női, gyermekkori és időskori hang, az egyes emberek hangmagassága, hangszíne között), de ez nem befolyásolja magát a hangképzést, egymás kölcsönös megértését. Ebből az következik, hogy minden ember képes minden beszédhang képzésére. A lehetőség természetesen csak elméletben létezik, a valóságban a nyelvelsajátítás környezetének hangjai fogják meghatározni, hogy mely hangok megkülönböztetésére, képzésére és értésére ('meghallására') leszünk képesek. Ha bármely két nyelv hangzókészletét összevetjük, szinte biztosan lesz közös metszete a két halmaznak, legszerencsésebb (és talán a legritkább) esetben a kettő pontosan fedi egymást. Előfordulhat olyan eset, hogy 'X nyelv' beszédhangjainak halmaza 'Y nyelv' beszédhangjainak a részhalmaza. Ebben az esetben 'Y nyelvet' beszélő számára nem okoz problémát 'X nyelv' hangjainak reprodukálása, fordítva viszont problémák merül(het)nek fel. A legáltalánosabb mégis az a helyzet, hogy a közös metszeten kívül is több hangot találhatunk. Általánosságban elmondhatjuk, hogy ebben az esetben annak a nyelvnek a beszélője van előnyösebb helyzetben, akinek a nyelve több beszédhangot tartalmaz. A japán-magyar párosításban ez feltétlenül a magyar beszélő lesz.

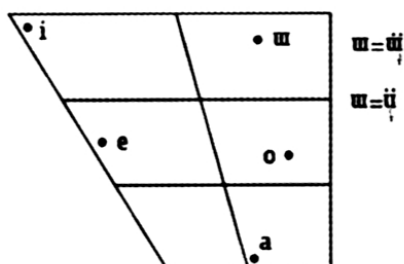
1.1. A magánhangzók

A japán nyelv hangzókészletének ismertetése előtt le kell szögezmem, hogy japán nyelv alatt a standard nyelvváltozatot értem, a japán szakirodalom által leírt, dialektusokban fellelhető egyéb tájnyelvi hangokra nem térek ki.

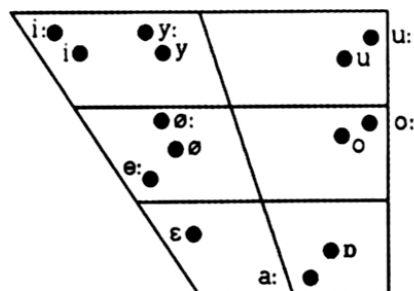
A japán nyelvben mindössze öt magánhangzó található: [a] pl. az '*atama*' /fej/; [i] pl. '*iki*' /lélegzet/; [u] pl. '*szuzu*' /csengettyű/; [e] pl. '*ketten*' /hiba/; [o] pl. a '*kokoro*' /szív/. Összevetve a magyar nyelv kilenc magánhangzójával (a hosszú magánhangzókat nem számítva: a – á – e – é – i – o – ö – u – ü)¹ ez a szám csekélynek tűnik. A világ nyelvei között találhatunk ennél kevesebb magánhangzóval bíró nyelveket is (pl. arab, aleut a maga három magánhangzójá-

¹ Az a-á és e-é esetében nemcsak az ejtés hossza különbözik, hanem más fonetikai különbségek is kimutathatók.

val), mindazonáltal a japán nyelv a viszonylag kevés magánhangzóval rendelkező nyelvek közé tartozik.²

A japán magánhangzók

A magyar magánhangzók

Amikor a két nyelv magánhangzóit összehasonlítjuk, megtévesztő lehet, hogy a latin betűkkel leírt japán szavakban ugyanazokat a magánhangzó karaktereket (betűket) használjuk, mint a magyarban. Ez azt a hibás képzetet keltheti, hogy ejtésük is teljességgel megegyezik. Nos ez nem mindegyik esetben igaz. A japán e – i – o esetében nyugodtan támaszkodhat a magyar tanuló az anyanyelvére, az 'a' és 'u' esetében azonban figyelni kell a különbségekre. Azt a tényt, hogy az 'a' és 'u' betűvel jelölt hangok más hangértéket képviselnek a magyar és a japán nyelvben, a fonetikai átírásban megfigyelhető eltérések is alátámasztják.

Vegyük például a 'kusza' szót! A magyar szó átírása [kusɔ], míg a japáné (jelentése „fű”) [kɯsa]. Ezekből az átírásokból a hangtanban járatosabb olvasó azt olvashatja ki, hogy a magyar 'a' [a] ajakkerekítéses (labiális) hang, míg a japán 'a' [a] ajakkerekítés nélküli (illabiális) hang, ráadásul nyíltabb. A legegyszerűbben úgy lehet megfogalmazni, hogy a japán 'a' ejtésben megegyezik a röviden ejtett magyar 'á'-val. Az 'u' esetében a képzés egyetlen momentumban tér el, mégpedig az ajakhasználat tekintetében. Míg a magyar 'u' [u] ajakkerekítéses magánhangzó, addig a japán [ɯ] ajakréses. Gyakran hallható olyan vélemény, hogy ü-szerű hang.

Felmerülhet a kérdés, hogy a két ejtésbeli különbség közül, melyik okozhat megértésbeli problémát. A válasz egyértelműen az 'a' ejtése. Ha a japán 'u'-t a magyarhoz hasonlóan kerekítve (csücsörítve) ejtjük, attól az még a japán fül számára is 'u' marad. Az 'a' esetében azonban, mivel nem csak az ajakműködés te-

² Pontosabban a magyar tartozik a viszonylag sok magánhangzóval rendelkező nyelvek közé, ugyanis a világ nyelveinek nagy része 5-7 magánhangzót használ. (Crystal, 1998.)

kintetében térnek el egymástól, fennáll a veszély, hogy a japánok a magyar 'a'-t 'o'-hoz közeli hangként érzékelik.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy egy kis odafigyeléssel a magyar anyanyelvi beszélő számára nem okozhat problémát a japán magánhangzók ejtése. Azonban figyelembe kell venni azt, hogy a hangokat a legritkább esetben ejtjük önmagukban, általában hangsorokat képezünk. Ilyenkor a hangsor szomszédos elemei kölcsönösen hatnak egymásra (koartikuláció), változást okozhatnak az artikuláció folyamatában. A magánhangzók esetében a japán nyelvben ezt a jelenséget „a magánhangzók zöngétlenedésének” (*boin no muszeika*) nevezik. Ilyenkor a magánhangzó ejtése elsorvad, szinte hallhatatlanná válik. A leggyakrabban a zárt (ajakréses) magánhangzók, tehát az [i] és [ɯ] esetében figyelhető meg az alábbi két feltétel esetén: 1, szóvégi helyzetben zöngétlen mássalhangzó után, pl. *deszu, maszu* ejtése *desz', masz'* lesz. 2, Szó belsejében két zöngétlen magánhangzó között, pl. *kusza* helyett *k'sza*, *kikai* helyett *k'kai*.

1.2. A mássalhangzók

Hasonló a helyzet a mássalhangzókkal is, vagyis a magyar beszélő számára nem jelent problémát a japán mássalhangzók ejtése, de néhány esetben figyelni kell arra, hogy az ejtésbeli hasonlóság nem jelent pontos hangtani egyezést.

A fonetikában a mássalhangzókat a képzés módje és helye szerint szokták csoportosítani. A japán nyelv esetében a képzés módja szerint vannak zárhangok (explozívák), réshangok (spiránsok), érintőhang, zárréshangok (affrikáták) és orrhangok (nazálisok). A képzés helye szerint ajakhangok (bilabiálisok), fogmederhangok (alveolárisok), kemény és lágy szájpadrátnál képzettek (palatálisok és velárisok), az ínycsapnál (uvuláris) és a gégefőben, pontosabban a hangszalagok között, a hangrésben artikulált (glottális) hangokat szokás megkülönböztetni. Az érintőhang és az uvuláris kivételével mindezek a kategóriák (sőt mások is) a magyar nyelv mássalhangzói esetében is előfordulnak, de ez nem azt jelenti, hogy a japán nyelv mássalhangzói kivétel nélkül megegyeznek a magyar mássalhangzókkal, ugyanis a két kritérium együttese határozza meg a mássalhangzókat, és ebben a tekintetben már vannak kisebb eltérések. Az alábbi táblázat mutatja a japán mássalhangzókat. (Ahol egy cellában két mássalhangzó szerepel, az első zöngétlen, a második pedig a zöngés párja.)

	ajak	fogmeder	alveo- palatális	palatális	veláris	uvuláris	glottális
zár	p, b	t, d			k, g		ʔ
rés	ɸ, w	s, z	ʃ, ʒ	ç, j			h
érintő		r					
zárrés		dz, dʒ	ts, tʃ				
orrhang	m	n		ɲ	ŋ	ɴ	

A fenti IPA (Nemzetközi Fonetikai Társaság) szimbólumok több esetben megfelelnek a magyar ábécé által jelölt hangoknak (p, b, t, d, k, g, z, j, h, m, n). Olyan eset is van, amikor könnyen átírható a magyar ábécé szerint: s=sz, ʃ=s, ʒ=zs, dz=dz, dʒ=dzs; tʃ=c, ts=cs, ɲ=ny. Esetenként olyan hangokról van szó, amelyek ugyan léteznek a magyar nyelvben, de csak speciális helyzetben fordulhatnak elő: ç= a 'kapj' szóvégi mássalhangzója, ŋ= az 'ing' középső hangja, ʔ= az ún. gégezárhang, amit pl. akkor hallhatunk, ha a visszatartott levegőt hirtelen kiengedjük, vagy egy szót nagyobb intenzitással kezdünk ejteni (pl. meglepetés, indulat, elégedetlenség esetén): pl: 'Eltűnj a szemem elől!!!'

Marad tehát négy hang (ɸ, w, r, ɴ), ami a magyar nyelvben nem található meg, némi odafigyeléssel azonban nem okozhat gondot az ejtésük. Az [ɸ] közel áll a magyar [f]-hez, de míg ez utóbbi fogajakhang, a japán nyelv esetében két ajak közötti réshang. Szemléletesen 'gyertyafújóhang'-nak szokták nevezni. A [w]-ről ugyanez mondható el, csak ebben az esetben zöngés változatról beszélhetünk.³ Az [r] esetében automatikusan a magyar [r]-rel való összevetés merül fel. A képzés helye lényegében megegyezik, de az [r] hangunk úgynevezett per-gőhang (tremuláns: a nyelvcsúcs többször érinti a fogmedret), míg az [r] érintőhang, tehát a nyelvcsúcs csak egyszer találkozik a képzés során a fogmederrel. Az [ɴ] szimbólum azt az esetet jelöli amikor az ún. szótagzáró /N/ fonéma szóvégi helyzetben áll. (Pl. [hoɴ] 'könyv' [paɴ] 'kenyér' szavak). Hétköznapi nyelven fogalmazva a szájüregben a lehető leghátrébb képzett 'n' hang.

³ Előfordul, hogy a [w] és a [j] hangok külön, ún. félmagánhangzóként szerepelnek.

1.3. A japán szótag szerkezete

Természetesen pusztán abból a tényből, hogy egy nyelv hangzókészlete kisebb egy másikénál, nem lehet automatikusan azt a végkövetkeztetést levonni, hogy összességében a kiejtése is könnyebb. Figyelembe kell venni ugyanis egy további szempontot, nevezetesen azt, hogy ezek a hangtani egységek milyen szabályok szerint kapcsolódhatnak egymáshoz. Ezek az ún. fonotaktikai szabályok nyelvenként jelentősen eltérhetnek, ami például olyan jelenségekben nyilvánul meg, hogy egy idegen szó átvételekor, és annak fokozatos beépülésekor, a jövevényszó „kiejtése” ezen szabályok szerint idomul a befogadó nyelvhez. Ezeket a szabályokat az anyanyelvi beszélő ösztönösen tudja, ezért egy hangsorról el tudja dönteni, hogy az lehetne-e az anyanyelvének, esetünkben a magyarnak, vagy japánnak a része.

A japán nyelv szótagszerkezetének ismertetése során valójában nem hangokról beszélünk, mint építőelemekről, hanem fonémákról. A fonémák a beszédhangokból kikövetkeztethető hipotetikus egységek. Fogalmazzunk úgy, hogy elméleti hangtípusok, amelyek a beszéd során hangokként realizálódnak, de a környezettől függően ezen hangok eltérőek lehetnek (variánsok, allofónok). Ennek következtében egy adott nyelvben a fonémák száma általában kevesebb, mint a hangoké. Egy konkrét példa a japán nyelvből: A /h/ fonéma attól függően, hogy utána milyen magánhangzó következik [h]+[a,e,o], [ç]+[i], [ϕ]+[u] hangokként jelennek meg kötelezően. [hana, hen, hoN; çito; ϕuɕi]

A japán nyelv fonémáit az alábbi típusokra szokás osztani: mássalhangzó fonémák /C/, magánhangzó fonémák /V/, félmagánhangzó fonémák /S/ (a mai nyelvben a [j]), és három speciális fonéma: /N/ (a szótagzáró N), /Q/ (a mássalhangzó kettőződés, írásban az ún. „kis cu”), /R vagy V’⁴ (magánhangzó hosszabbodás). Ezek kombinációja alkotja a japán szótagot. Az alábbi 16 lehetőség létezik: Négy alaptípus V /a, i, u.../; SV /ja, ju, jo/; CV /ka, ki, ku.../; CSV /kja, kju, kjo.../. Mindegyik alaptípust zárhatja a speciális fonémák egyike, így összesen (4x3=) 12 vátozat létezik, pl. CVQ /koQ(ka)/, CVN /kaN, kiN, koN.../, CVV’/CVR /koR, kuR.../⁵ (Suzuki, Hayashi, 1995).

Indulatszavak, hangutánzó és hangulatfeszítő szavak, jövevényszavak esetében ritkán előfordulhat speciális változatként, pl. CVRQ (paatto), CVRN (koon<’corn’).

⁴ A jelölés a szakirodalomban nem egységes.

⁵ Q hangbeli megfelelője az öt követő mássalhangzóval, R az előtte álló magánhangzóval mindig megegyezik [kokka, teppan; koori, kuuki].

Első ránézésre talán bonyolultnak tűnik, de ha figyelembe vesszük, hogy a magyar szavak elemzése során bármelyik típusra könnyen találunk megfelelőt, akkor kimondható, hogy a japán szótagok, szavak kiejtése sem okozhat problémát. Fordítva ez már nem igaz. Mivel a japán nyelvben nincs mássalhangzótorlódás, illetve a szóvégi mássalhangzó is az N-re korlátozódik, a magyar (és sok más nyelv) szavainak kiejtése komoly problémát okoz, 'sztrájk' > 'szu-to-ra-i-ki' (1 szótag > 5 szótag).

1.4. A japán szóhangsúly

A japán nyelv (iskolai keretek közt történő) tanulása során általában nem kerül szóba a hangsúly kérdése. A tanuló próbálja az anyanyelvi tanár kiejtését utánozni, illetve autentikus szövegek hallgatásával igyekszik elsajátítani a szerinte legjapánosabb ejtésmódot. A végeredmény tekintetében természetesen az egyéni eltérések óriásiak lehetnek. Az alábbiakban a lényegre szorítkozva röviden próbálom összefoglalni a japán nyelv (elsősorban a tokiói változat) hangsúlyrendszerét.

A magyar nyelv nyomatékhangsúlyával szemben a japán nyelvben zenei hangsúllyal találkozhatunk. Tehát a szavak hangsúlyát az egyes szótagok relatív hangmagasság-különbsége határozza meg. Két fokozatot különböztethetünk meg, az alacsony (A) és magas (M) szótagokat⁶. Az a magas szótag, ami után alacsony szótag következik (hangsúlyesés), kitüntetett szereppel bír. Ilyen szótag (a „hangsúly magja”) egy szóban maximum egyszer fordulhat elő. A japán szavakat ennek megfelelően két nagy csoportba lehet osztani: hangsúlymaggal rendelkező (*kifukusiki* 'emelkedő-eső típus') és hangsúlymag nélküli (*heibansiki* 'egyenletes típus'). Minden szó esetében meghatározott a minta, de ez koronként és *területenként* is eltérő lehet. Az ún. tokiói típusú hangsúlyrendszer, ami egyben a standard japán nyelv hangsúlyrendszerének az alapja, a következő szabályszerűségeket mutatja pl. a *főnevek* esetében:

A szavak első két szótagja között kötelezően hangmagasságkülönbség van: M-A vagy A-M, (*M-M, *A-A nem fordulhat elő) pl. *ko-ko-ro* A-M-A 'szív'; *na-mi-da* M-A-A 'könny'

⁶ Létezik olyan felfogás, amely három szintet különböztet meg. (Amanuma etc. 1990)

A variációk száma kiszámítható a szavak hosszából: szótagszám + 1. Négyszótagos szavak esetében pl.: egy egyenletes típus (**GA-I-KO-KU**-/ga/ A-M-M-M-M/⁷ 'külföld') és négy emelkedő-eső típus (**O-TO-O-TO**-/ga/ A-M-M-M-/A/ 'öccs'; **TE-BU-KU-RO**-/ga/ A-M-A-A-/A/ 'kesztyű'; **MI-ZU-U-MI**-/ga/ A-M-M-A-/A/ 'tó'; **A-I-SZA-CU**-/ga/ M-A-A-A-/A/ 'köszönés')

A hangsúly, viszonylag ritkán, de két plusz funkciót is betölthet. Az egyik a jelentésmegkülönböztető szerep. Pl. **HA-NA**-/ga/ A-M-/M/ 'orr'; A-M-/A/ 'virág'; **HA-SI**-/ga/ A-M-/M/ 'szél, perem' A-M-/A/ 'híd', M-A-/A/ 'evőpálcika'. A másik a mondat szintaktikai tagolása, vagyis a szóhatárok jelölése. Pl. '**Niva ni va NI-VA-TO-RI-ga iru.**' mondatban az aláhúzott rész hangsúlya alapján két eltérő jelentést különböztethetünk meg (Ogino Tsunao, 2007).

Két külön szó: M-A A-M-/M/ A kertben 'két madár' van.

Egy szó: A-M-M-M-/M/ A kertben 'baromfi' van.

A rendszer rendkívül bonyolult, órai keretek között az elsajátítása szinte elképzelhetetlen. Ráadásul, ahogy azt fent említettem, jelentős eltérések vannak az egyes vidékek hangsúlyrendszerei között, így ami mondjuk Tokióban „helyes”, az Kiotóban, Oszakában már nem autentikus. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a japán szavakat bárhogy lehet hangsúlyozni. Természetesen törekedni kell a lehető legtökéletesebb kiejtésre, amit hallás után el lehet sajátítani.

Tapasztalataim szerint azonban az nem okoz megértési gondot, ha be-becsúszik némi magyaros hangsúlyozás.

II. A japán írásrendszer

A japán írás elsajátítása kétség kívül a legnagyobb kihívás a magyar nyelvtanuló számára. Ennek két oka van. Egyrészt egy olyan írásrendszerről van szó, ami logikájában, formájában radikálisan eltér a mi ábécénktől. Másrészt a minimálisan megtanulandó írásjegyek esetében is olyan mennyiségről beszélhetünk, amely sokakat elrettent attól, hogy egyáltalán kísérletet tegyenek a memorizálásukra. Az alábbiakban ennek részleteit tárgyalom.

⁷ Főnevek esetében figyelembe kell venni a kapcsolódó partikulát is. Lapos típusúaknál ez mindig magasan, emelkedő-eső típusúaknál mindig alacsonyan kapcsolódik.

II. 1. A latin betűs írás (rómadzsi)

Annak ellenére, hogy a japán nyelvben található néhány szó, amelynek lejegyzésére általánosan a latin betűt használják (pl. NHK, JR, JAL, OL stb.), sok japán gondolja úgy, hogy a latin betűs írás (*rómadzsi*) nem része, árnyaltabban fogalmazva perifériális eleme a japán írásrendszernek; inkább tekinthető valamiféle segédeszköznek, ami többek között arra szolgál, hogy a japánul nem tudó külföldiek is tájékozódni tudjanak Japánban (közlekedési jelzőtáblák, állomásnevek stb.), vagy, hogy a névjegykártyájukon, útlevelemben a külföldi számára is olvasható módon meg tudják jeleníteni nevüket. Anélkül, hogy a kérdésben állást foglalnék, azt nyugodtan ki lehet jelenteni, hogy a japánul tanulók (talán a kínaiak esetleg koreaiak és más nem latin betűt használó nemzetek kivételével) kezdetben a latin betűs átírássra támaszkodnak, ezért röviden érdemes ezzel a kérdéssel is foglalkozni.

A japán nyelv latin betűs átírása azóta merült fel megoldandó problémaként, mióta egyáltalán beszélhetünk Japán és a Nyugat kapcsolatáról, tehát a XVI. század második felétől. (Részletekről lásd Janó István tanulmányát.) Ekkor a portugál jezsuita hittérítők kialakították a maguk „portugálos” átírását, majd az Edo-kori holland tudósok az általuk tanulmányozott holland nyelv alapján írtak át hosszabb rövidebb japán szövegeket. Anélkül, hogy a részletekbe belemennék, íme egy példa a két rendszer közti különbségre: a *kusi* ’cölöp’ szó átírása portugálosan „*cuxi*”, hollandosan „*koesi*” lenne, (ma leggyakrabban a „*kushi*” ritkábban a „*kusi*” átírással találkozhatunk). Ez a két átírási mód, noha a japán írástörténetben epizódszerepet játszottak, magában hordozza azt a problémát, azt a kettőséget, amire napjainkig sem sikerült végleges megoldást kínálni. Ezt nyelvészeti szempontból úgy lehetne összefoglalni, hogy a latin betűs átírást fonetikai vagy fonológiai alapokra kell-e helyezni. A külföldiek általában fonetikai *alapú* átírást alkalmaznak, vagyis a szavakat úgy írják le, ahogy hallják. A japánok, mivel tisztában vannak nyelvük fonotaktikai szabályaival, általában nem tartják szükségesnek a fonetikai variánsok explicit jelölését. Ennek megfelelően a Fudzsi (a magyaros átírás is fonetikai!!) átírására ma két lehetőség adódik: Fuji >< Huzi.

Az okok a XIX. századra, pontosabban a Meidzsi-restaurációt követő időszakra vezethetők vissza. Ekkor sokan úgy gondolták, hogy Japán fejlődésének, modernizációjának egyik fő gátja a bonyolult írásrendszer (elsősorban a kínai eredetű kandzsi), ezért javasolták a latin betűre való áttérést. Ezek az erők alkották az ún. *rómadzsi* mozgalmat, akik a Rómadzsi Társaság keretében azzal a javaslattal álltak elő 1885-ben, hogy az első japán-angol szótár szerkesztőjének, James Curtis Hepburn, amerikai misszionáriusnak a rendszerét használják ap-

rőbb módosításokkal. Ez a mai Hepburn átírás, ahol a mássalhangzókat az angol, a magánhangzókat a latin/olasz/német nyelv alapján írják át (**Hebonsiki**: Fuji, sushi, Hitachi, Mitsubishi). A javaslat ellenzői azonnal egy másik, a japán nyelv szabályaihoz illeszkedő rendszerrel álltak elő, az volt az ún. japános átírás (**Nihonsiki**: Huzi, susi, Hitati, Mitubisi). A vetélkedés hosszú évtizedeken át zajlott, de végső megoldást az utolsó, 1954. évi kormányrendelet sem eredményezett, sőt szentesítette ezt a kettősséget (Gottlieb, 1995). Ennek megfelelően a japán általános iskolákban a japános átírás némileg módosított változatát tanítják (**kunreisiki**), de a mindennapokban (közlekedési jelzőtáblák, állomásnevek, útlevel) és a nemzetközi érintkezésben (ide tartoznak a nyelvkönyvek is) a Hepburn rendszer egyes változatai terjedtek el⁸.

II.2. A szótagírás: hiragana és katakana

A japánul tanulók általában csak addig használnak latin betűt a japán szavak lejegyzésére, amíg el nem sajátítják a *hiragana*, majd kicsit később a *katakana* írásjegyeket. Az elsajátítandó mennyiség összességében nem haladja meg a száz darabot, kezdetben mégis problémát okozhat a memorizálásuk, hiszen formájuk, vonalvezetésük eltér az addig megszokottól (lásd függelék, 199. old). *Hiraganá*-ból és *katakaná*-ból 48-48 alapkarakter létezik, de manapság elég 46 *hiragana* és 45 *katakana* elsajátítása⁹.

Szótagírásról lévén szó, az egyes írásjegyek a korábban leírt szótagkombinációk közül az öt önálló magánhangzót (V) a szótagzáró 'n'-t (N) és 42 mássalhangzó-magánhangzó kombinációt (CV) jelenítik meg. Összefoglalásukra általában egy 5 x 10 cellás táblázat szolgál (**godzsúon-zu**), ami tulajdonképpen a japán ábécének felel meg. A felső vízszintes sor a szótagkezdő mássalhangzót, a jobb szélső oszlop pedig a szótag magánhangzóját mutatja. A táblázat olvasási sorrendje (japán hagyomány szerint fentről-le és jobbról-balra): a-i-u-e-o, ka-ki-ku-ke-ko; sza-si-szu-sze-szo stb.¹⁰

⁸ A változatok alatt a hosszú magánhangzók jelölési különbségei értendők. Pl. a hosszú ó jelölésének változatai: 1. jelöletlen (o) /közlekedési táblák/, 2. valamilyen ékezzettel jelölt (ō, ō) /állomásnevek/ 3. a kanairást követi (ou) /egyes cégnevek stb./ 4. 'h'-val jelöli (oh) /útlevel/ 5. kettőzéssel (oo) /egyes, főleg amerikai nyelvkönyvek/

⁹ Ma már nincs használatban a wi, we és a katakana esetében a wo is rendkívül ritkán fordul elő.

¹⁰ A táblázatokat lásd a függelékben.

A sorrendet érdemes megjegyezni, hiszen a japán szótárakban is ez alapján tudunk csak tájékozódni. A magánhangzók sorrendjével nem szokott probléma lenni, a mássalhangzók memorizálására azonban léteznek mondókák:

Ah, Kana Symbols: Take Note How Many You Read Well.

Magyarul talán kevésbé frappáns: **Akasztana, ha majré van.**

Mivel ez a 46 *kana* önmagában nem elegendő valamennyi japán hang, szótag jelölésére, a hiányt ejtésmódosító (diakritikus) jelek használatával illetve több *kana* kombinálásával pótolják. Ilyen kiejtésmódosító jel a zöngésítő „*dakuten* vagy *nigori*”, ami a *kana* „jobb vállára” tett két vonás. Ezzel a ka-sza-ta-ha sorozatokból ga-(d)za-da-ba szótagsorok *lesznek*.¹¹ Ha a zöngésítő helyett egy kis kört („*handakuten* vagy *maru*”) használunk, akkor ezzel a *ha sorozatot* (és kizárólag ezt!) pa szótagsorrá módosítjuk.

Két *kana* kombinációjával jelöljük az ún. összetett szótagokat (*jóon*). Az i magánhangzót tartalmazó *kana* (ki-si-csi-ni-hi stb.) jobb alsó sarka mellé írt kis méretű ja-ju-jo kanákkal kja-kju-kjo; sa-su-so; csa-csu-cso; nja-nju-njo stb. szótagokat kapunk. A két módszer kombinálható is, így lehet leírni például a gja-gju-gjo, pja-pju-pjo stb. szótagokat.

Mivel mindkét szótagírás alkalmas valamennyi japán szótag lejegyzésére, felmerül a kérdés, mi szükség van mindkettőre. Hogy ezt jobban megértsük, érdemes röviden áttekinteti a *kana* szótagírás kialakulásának történetét.

A japán nyelvtudomány jelen állása szerint a japánoknak nem volt saját írásuk a kandzsi átvétele előtt¹². A *kandzsi* azonban egy alapjaiban más szerkezetű nyelv, a kínai nyelv lejegyzésére alakult ki, így az nem volt alkalmas a japán nyelv tökéletes megjelenítésére. A japán nyelv ugyanis a magyarhoz hasonlóan ún. agglutináló (ragasztó) nyelv, vagyis a nyelvtani viszonyokat különböző toldalékokkal, ragozási végződésekkel fejezi ki (hasonlóan a magyar ragokhoz). Ezzel szemben a kínai nyelv ún. izoláló nyelv, ahol a nyelvtani viszonyokat elsősorban a szórend határozza meg, nincsenek toldalékok, ragozási végzések. Ennek következtében a japánok kezdetben gondolataikat lényegében kínaira fordítva vetették papírra. Nem lehetett azonban kínaira lefordítani a japán személyneveket, földrajzi neveket, illetve bizonyos típusú szövegeknél fontos követelmény volt, hogy az írásjegyek alapján szótagról-szótagra pontosan rekonstruálni lehessen az eredeti japán szöveget. Ilyen műfaj volt például a japán vers (*vaka*), a sintó imádságok (*norito*) és a császári parancsok (*szennmjó*). Ezt a problémát a *kandzsi*

¹¹ Si-szu és csi-cu egyaránt dzsi-(d)zu ejtésű lesz.

¹² A mitológiai korok írása (dzsindai modzsi) minden bizonnyal koraújkori hamisítvány.

fonetikai használatával hidalták át, vagyis a *kandzsinak* a jelentését figyelmen kívül hagyták, és az egyes japán szótagok leírására a kiejtésben hozzájuk legközelebb álló *kandzsikat* választották ki, vagyis a kandzsi egyfajta szótagírásként funkcionált. Az utókor és a szakirodalom ezt az írásmódot ***manjógánának*** nevezi, ugyanis ezt a módszert előszeretettel alkalmazták a nara kori Manjósú versantológiában.

Mind a *hiraganák*, mind a *katakanák* a *manjógánákból* alakultak ki a 9. század során, azonban kialakulásuk módja és környezete jelentős eltéréseket mutat. (részletesen ld. Tsukishima, 1990) A *hiragana* a *manjógana teljes írásképe*nek az egyszerűsödéséből (kurziválásából) fejlődött ki. Mivel ugyanazon szótag leírására több *manjógana* is létezett, a mai gyakorlattól eltérően egyazon szótag lejegyzésére többféle *hiragana* (és *katakana*) közül válogathattak. Az egyes variációk közül 1900-ban határozták meg azt az egyet, amelyet jelenleg is használnak, a többi elnevezése ***hentaigana*** 'eltérő alakú kana'.

A *hiragana* kialakulásának egyes fázisai a források hiányában nehezen követhetők, ami jórészt annak köszönhető, hogy kialakulása a magánéleti szférában (férfi-nő levelezés, vaka költészet stb.) zajlott le. Mivel az udvarhölgy irodalom remekműveiben is ezt az írást használták, nevezik „női írásnak” is (***onnade, onna-modzsi***), az elnevezés azonban nem jelenti, hogy a kialakulásában és használatában a nők kizárólagos szerepet játszottak volna.

A néphagyomány szerint a *hiragana* megalkotója Kúkai szerzetes (Kóbó daisi, 774–835), a Singon szekta alapítója volt, de ezt az állítást semmilyen forrás nem támasztja alá, sőt nyelvészeti eszközökkel a kijelentés cáfolható. A *hiraganák* száma (a szótagzáró N-t nem számítva) 47, márpedig Kúkai idejében, a Nara-kor végén és a Heian-kor elején a japán nyelv lejegyzésére ennél több szótagra lett volna szükség.¹³ A források gyér mivolta miatt csak feltételezni lehet, hogy a *hiragana* kb. a IX. század második felében fejlődött ki, és a X. század elején már mint teljes írásrendszert használták. Erről árulkodik egy magánlevél 905-ből, Ki no Curajuki irodalmi naplója, a *Tosza nikki* (935 körül), illetve a Daigodzsi pagodájának „graffiti”-szerű felirata (951 körül). A *hiragana* a magánéleti szférából a hivatalos udvari életbe az első császári rendeletre összeállított versantológiával, a *Kokinsú*val lépett be 905-ben. Mindez annak köszönhető, hogy Ki no Curajuki előszónak szánt verselméleti fejtegetéseit *hiraganával* írta (***kanadzso***).

¹³ A Nara-korban a japán nyelv nagy valószínűséggel 8 magánhangzóval rendelkezett, ennek megfelelően 47-nél több, összesen 88 eltérő ejtésű szótag volt, amit a *manjógánák* kutatása tárt fel.

Ugyancsak meg kell említeni, hogy a *hiragana*, mint írás már a kezdeti időkben szorosan összekapcsolódott a művészetekkel, sőt maga az írás is egyfajta művészetté vált (kalligráfia).

A *katakana* a ***manjógana egy részének***, rendszerint vagy az első, vagy az utolsó vonásainak további leegyszerűsítéséből keletkezett. Sokáig kevés önállósággal rendelkezett, erősen kötődött a kínai nyelvű (kanbun) szövegek, *kandzsik* világához, amit kialakulásának körülménye magyaráz. Noha a néphagyomány a *katakana* alkotójaként Kibi no Makibit (695-775) tartja számon, valójában a *katakanát* a buddhista szerzetesek kezdték el használni a Heian-kor elején a kínai szövegek sorai közé írt jegyzetelésként, a szöveg értelmezését segítő segédjelekként (***kunten***). Mivel az olvasatok, magyarázatok gyors lejegyzésére a manjógana nem volt túl praktikus (lejegyzése hely- és időigényes), az egyes *kandzsikat* jelentősen lerövidítették. A XII. századtól az eltérő *katakana* formák spontán egységesülése figyelhető meg, vagyis egy dokumentumon belül általában nem használtak egy szótag lejegyzésére egynél több variánst. Ezek a formák nagyban emlékeztetnek a ma használatos alakokra, amelyeket szintén az 1900-as törvény nyilvánított standard alakoknak. A *katakanák* önálló használata egyik korban sem volt jellemző, mindig egyfajta kiegészítő írásrendszerként szolgált, amelynek elsődleges funkciója bizonyos hangértékek megjelenítése volt. A *hiraganától* eltérően esztétikai funkciója sem volt, nem beszélhetünk *katakana* kalligráfiáról.

Láthatjuk tehát, hogy a két írásrendszer kialakulási körülményeinek különbsége meghatározó volt azok funkcionális elkülönülésében. Noha az általánosítás kicsit félrevezető lehet, a *hiragana* esetében fontos tényező volt a művészi szempont, amíg a *katakana* inkább praktikus célokat szolgált. A középkori japán költészet, naplóirodalom, udvarhölgy irodalom írásjegye a *hiragana* volt, ilyen típusú kéziratokban csak elvétve találkozhatunk *kandzsival*. Ezzel szemben a hivatalos és tudományos életben, valamint a „férfias” műfajokban úgy mint harcos történetek (***gunki monogatari***), tehát a férfiak világában a *kandzsi* mellett másodrangú szereplőként a *katakana* bukkan fel. Egészen a második világháború végéig a hivatalos iratok, törvények szövegét *kandzsi-katakana* kevert írással (***kandzsi-katakana madzsiribun***) jegyezték le.

Napjainkra, miközben a *kandzsi* vezető szerepe továbbra is elvitathatatlan, a *hiragana* státusa jelentősen megemelkedett. Nem csak a hivatalos életben, de a médiában, irodalomban, sőt a mindennapi írástevékenységben is a *kandzsi-hiragana* kevert írás vált egyeduralkodóvá. A *katakanát* manapság főként a jövevény- és idegen szavak átírására, hangutánzó szavak, szótárakban a *kandzsik* kínai (sinojapán) olvasatának jelölésére, szavak kiemelésére, nyomatékosítására, (régbben táviratokban) használják.

Érdekes területe a *katakana*-használatnak a tudományos élet. Ha például a hito 'ember' szót katakanával írjuk, akkor az tudományos szakterminusként funkcionál, tehát a 'homo sapiensre' utal. A *hiraganák* elsődleges funkciója a nyelvtani viszonzszavak (partikulák), ragozási végződések megjelenítése. A határvonal azonban nem minden esetben húzható meg egyértelműen, ugyanis nincs olyan kötelező érvényű helyesírási szabályrendszer, amely pontról-pontra, esetről-eset-re szabályozná és meghatározná a japán szavak lejegyzési módját.

II.3. A kandzsi

Valószínűleg ez lesz az a fejezet, amely végleg eltántorítja a bátortalanabbakat a japán nyelvtanulástól, vagy éppen ellenkezőleg, a kihívást kedvelőknek meghozza a kedvét. *Kandzsit* tanulni ugyanis igazi szellemi kaland.

A *kandzsi*¹⁴ eredetileg a kínaiak ideografikus, logografikus írása volt, amely több mint 3500 éves múltra tekint vissza. Logografikus, tehát minden egyes írásjegy egy szót jelöl, és ideografikus, vagyis az egyes írásjegyekhez nem csak hangsor (hangjelölő írás), hanem meghatározott jelentés is társul (fogalomjelölő írás). Japánba az V. században a buddhizmus átvételének eredményeképp került át, és mivel Japán *nem rendelkezett* saját írással, a 'hanzi' megkezdte *hosszú* Japán útját, és lett lépésről-lépésre japán írásjegy, vagyis 'kandzsi'. Miben is különbözik 'hanzi' és 'kandzsi'? Mindenekelőtt természetesen a kiejtésében, ami nem pusztán azt jelenti, hogy az egyiket kínaiul, a másikat pedig *japánul* (a kínait eljapánosítva) kell ejteni. A különbség ennél jóval nagyobb: a *hanzi* csak egy kiejtéssel rendelkezik szemben a *kandzsival*, aminek több ejtismódja is lehet. Az ejtismódokat olvasatnak hívjuk (*jomi*). A *kandzsinak* lehet japános olvasata, *ún. kun-jomi*, és *kínaias vagy sinojapán olvasata (on-jomi)*. A *kun-jomi* nem más, mint a *kandzsi* által kifejezett fogalom japán nyelvű megfelelője, tehát a *kandzsi* japán nyelvre fordítása. Egyszerű (főnévi) példákkal élve, a 'fa, hal, hegy, folyó, ember' stb. *kandzsikhoz* a '*ki, uo/szakana, jama, kava, hito*' szavak járulnak. Más szófajok, főleg az igék esetében a helyzet bonyolultabb, de ma már rendelet szabályozza a hivatalos olvasatokat a legfontosabb *kandzsik* esetében. Ennek ellenére egy *kandzsinak* több hivatalos *kun*-olvasata is lehet. Egy példával szemléltetve: egyazon *kandzsi* olvasata szövegkörnyezettől függően lehet '*iku/juku*' (megy) vagy '*okonau*' (cselekszik, végez vmit).

¹⁴ A kínai 'hanzi' (a Hanok írása) japános ejtése.

On-olvasatok esetében is fennáll a lehetősége annak, hogy egy *kandzsit* helyzettől függően eltérő módon kell olvasni. Ennek az oka az, hogy a kínai kultúra három hullámban áramlott be Japánba, és mindhárom hullám „magával sodorta” az éppen aktuális kínai olvasatokat. Az első hullám a fentebb említett V. század. Ebből a korból származik az ún. **go-on** sinojapán olvasat. A VIII. században (Kínában a Tang-korszak, Japánban a Nara-korszak) az ún. **kan-on** olvasat honosodott meg. A későbbiekben (Heian-kor után) átvett olvasatok összefoglaló neve a **tó-on** ill. **szó-on**, esetenként összefoglaló néven **tószó-on**. A Japánban használatos *kandzsik* mindegyike rendelkezik *go-on* és *kan-on* olvasatokkal¹⁵(ami szerencsés esetben megegyezik), a *tó-on* olvasat viszonylag ritka. Az ’iku, okonau’ *kandzsijánál* maradványok: *go-on* olvasata ’gjó’ (**gjókan** ’sorköz’), *kan-on* olvasata ’kó’ (**ginkó** ’bank’), *tó-on* olvasata ’an’ (**andon** ’lámpás’). Régebben egy szón belül nem keveredhettek az eltérő olvasatok, pl. a ’nyelv’ szó **gongo** (*go-on*), vagy **gengjo** (*kan-on*) volt, amíg ma az ejtése **genjo** (*kan-on* + *go-on*). Arra sajnos nincs szabály, hogy többféle lehetőség esetén melyik olvasatot kell használni, azt szavanként meg kell jegyezni.

Ebből persze rögtön adódik a következő kérdés: Hány *kandzsit* kell egyáltalán megtanulni? Hány *kandzsi* létezik összesen? Az utóbbi kérdésre pontos választ nem lehet adni. Az eddig összeállított legátfogóbb *kandzsi* (pontosabban *hanzi*) szótár Kínában jelent meg 1994-ben, és több mint 85 000 írásjegyet tartalmaz. Japánban a Morohasi Tecudzsi féle *kandzsi* szótár a legjelentősebb a maga kb. 50 000 írásjeggyel, de elektronikus (CD, DVD) formátumban lehet találkozni (állítólag) 100 000 *kandzsit* tartalmazó korongokkal. Ekkora mennyiséget természetesen senki nem képes megjegyezni, és nincs is rá szükség, hiszen ezekben az esetekben a *kandzsi* több évezredes története során valaha használt valamennyi írásjegyet próbálták egybegyűjteni. Bármely korszakot vizsgáljuk, a ténylegesen használt írásjegyek száma nagyságrendekkel kisebb volt¹⁶(Takebe, 1989). Az elsajátítandó minimumot egészen a második világháború végéig nem határozták meg, ám 1946-ban több, a japán írásrendszert érintő rendelet lépett érvénybe. Ekkor határozták meg azt a listát (amit aztán 1981-ben módosítottak), amely azokat a *kandzsikat* tartalmazza, amelyeket az iskolai oktatásban el kell sajátítani, és így a médiában (újságok), hivatalos életben korlátozás nélkül lehet

¹⁵ Kivételt képeznek a japánok által szerkesztett *kandzsik* (*kokudzsi*), amelyeknek rendszerint csak *kun*-olvasatuk van.

¹⁶ A Nara-kori forrásokban (Kodzsi, Nihonsoki, Fudoki, Manjósú) összesen 4159 különböző *kandzsi* szerepel.

használni.¹⁷ Ez 1945 darab (*Dzsójó kandzsi-hjó*, 'A rendszeresen használt kandzsi listája'), ami szintén nem kis mennyiség, sőt előreláthatóan 2010-ben hozzák nyilvánosságra a lista módosított változatát, ami jelen állás szerint (2009. júl.) mintegy kétszázzal több, 2132 írásjegyet fog tartalmazni. (A kérdéssel a Japán Oktatási Minisztérium Kulturális Hivatalának egyik bizottsága foglalkozik, amelynek honlapján részletes adatok, bizottsági jegyzőkönyvek stb. találhatóak: http://www.bunka.go.jp/kokugo_nihongo/bunkasingi/kanji.html)

Hogy lehet ennyi *kandzsi* megtanulni? Elsősorban kitartással, szorgalommal, de nem árt ha ismerjük a *kandzsi* szerkezeti felépítésének bizonyos szabályszerűségeit. A *kandzsi* nem képirás, pontosabban csak rendkívül kis hányada vezethető vissza valamilyen jelenség végletekig leegyszerűsített, de képszerű megjelenítésére. Ilyen piktoqramok pl. a 'nap, hold, fa, ember, hegy, folyó, hal, teknős' stb. Ma sokszor komoly képzelőerő kell, hogy e vonáshalmazokban felfedezzük az ábrázolt élőlény, tárgy, jelenség eredeti formáját. Az ilyen típusú *kandzsi* megjegyzéséhez a képzelőerőn kívül kevés a fogódzó, mégis rendkívül fontosak, hiszen más *kandzsi* építőelemeként rendszeresen előfordulnak, és a szótárak is ezen építőelemek (gyökök¹⁸) alapján csoportosítják a *kandzsi*kat. A *kandzsi* túlnyomó része ugyanis, egyes kutatók szerint több mint 90 százaléka összetett (elemekre bontható) *kandzsi*. Az egyes elemekből következtethetünk a teljes jelentésre (ún. *kaii-modzsi*, pl. három fa = erdő, három nap = kristály, három tűz = láng stb.), vagy az egyik (szemantikai) elem utal a jelentéstartományra, amíg a másik, fonetikai komponens a sinojapán olvasatra (ún. *keiszei-modzsi*)¹⁹. Tehát minél több ilyen elemet ismerünk – és ne tagadjuk, ezek megtanulása is rendkívül fáradságos, időigényes – annál könnyebben tudjuk az újonnan tanult írásjegyeket a rendszerünkbe beilleszteni.

A fentiekből könnyen kiolvasható, hogy a japán nyelv elsajátításának legnehezebb területe az írás- és olvasási képessé megszerzése. Vagyis amit megszerzünk a réven (hangzórendszer, kiejtés) azt ezen a vámon sokszorosan elveszítjük.

¹⁷ A korlátozás nem terjed ki a magánéleti szférára, a tudományos és művészeti életre. (Szakkönyvek, szépirodalom)

¹⁸ A mai szótárakban 214 gyököt használnak vonásszám szerint emelkedő sorrendben.

¹⁹ A japán általános iskola első hat osztályában tanított 1006 *kandzsi* 80 százaléka tartozik ide, de itt még az alapnak számító piktoqramok (és ideogramok) túl vannak reprezentálva.

III. A japán szókincs

Idegen nyelven lehet beszélni nyelvtanilag helyesen, esetleg kisebb-nagyobb hibákkal. Egy azonban biztos, a kommunikációhoz szavak (is) kellenek. A legnagyobb japán egynyelvű értelmező szótár mintegy 800 ezer címszót tartalmaz. Ennyit senki, még maguk a japánok sem képesek elsajátítani. Azt is nehéz azonban meghatározni, hogy minimum hány szó szükséges ahhoz, hogy a kommunikációnk gördülékeny legyen, ugyanis a kommunikációnak is számos formája képzelhető el: hétköznapi, hivatalos, szakmai, beszélt nyelvi, írott nyelvi kommunikáció. A japán szókincs tehát nem a nyelvtanulás szempontjából próbálom bemutatni, hanem annak eredetét és eredet szerinti csoportosítását foglalom röviden össze.

III.1. Az ősi japán szavak (jamato-kotoba, vago)

A japán nyelv legősibb rétegét az eredeti, tiszta japán szavak alkotják, amely lexikai elemek már a kínai jövevényszavak átvétele előtt a szókincs részei voltak. Az elnevezés csak annyiban félrevezető, hogy mivel a japán nyelv eredete homályba vész, ezért az ősi japán szavak pontos kialakulásáról sem lehet biztosat mondani. Történtek rokonítási kísérletek a koreaival, altáji nyelvekkel, a magyarral (!) és más finnugor nyelvekkel, egyesek déli, polinéz hatásról beszélnek, de megdönthetetlen bizonyítékkal még senki nem tudott szolgálni. A határvonalat mégsem lehet egyértelműen meghúzni. Néhány, bizonyítottan kínai eredetű szót, pl. *uma* 'ló', *ume* 'szilva' *zeni* 'pénzérme' stb., ma már mindenki ősi japán szónak tekint.

Fonetikai szempontból jellemző (volt) rájuk, hogy (a hangutánzó és hangulatfestő szavak kivételével) szó elején nem állhatott [p, r és az ún. zöngésített g, z, d, b]-vel kezdődő szótag. Formai szempontból rövidnek mondhatók, többségük 1–3 szótagos, a négy szótagos vagy annál hosszabb szavak viszonylag ritkák, illetve ilyen esetekben rendszerint összetételekkel állunk szemben. Az összetételekben gyakori a magánhangzócsere és a zöngésedés (szake + taru = szakadaru 'szakéshordó'). A teljes szókincsnek csupán mintegy 30-40 százaléka tartozik ide, de ezek között természetesen számtalan alapvető fontosságú szó található, így a japán nyelvtanulás során rendkívül fontos szerepet játszanak. Tartalmi szempontból természeti jelenségeket (Japán növény és állatvilága stb.), általános emberi cselekvéseket, alá-fölrendeltségi viszonyokat, érzéseket, hangulatokat kifejező szavak sorolhatók ide. Ezt mutatja, hogy a japán igék (nem számítva a 'szuru'-val képzett igéket), az udvarias (tiszteleti, alázatos) nyelvhasználat kifejezései és

a hangutánzó és hangulatfeső szavak között szinte kizárólag *jamato-kotoba* található, a beszélt nyelvi érintkezésben igen magas a használati arányuk. Az absztrakt, elvont fogalmakat kifejező szavak száma ellenben elenyésző, ezt a hiányosságot elsősorban a kínai átvételek pótolják.

III.2. Kínai jövevényszavak (*kango*, *dzsiongo*)

A kínai írás átvétele magától értetődő módon nem pusztán az írásjegyek átvételét jelentette (sőt elsősorban nem azt), hanem a buddhizmus és a szárazföldi kultúra egyes elemeinek átvétele révén a kínai szókincs tömeges beáramlásának szükségszerű velejárója volt. A kínai jövevényszavak azonban nem csak feltétlenül Kínából származnak, hiszen ahogy a japánok szükségleteiknek megfelelően saját *kandzsikat* is szerkesztettek, ha a helyzet megkívánta, akkor „kínai szavakat” is alkottak (*vaszei-kango*). Ilyen ’Made in Japan’, tehát kínai mintára Japánban alkotott összetételek különösen nagy számban születtek a Meidzsi-korszakban, amikor a nyugatról beáramló tárgyi és szellemi javakat jelölő szavakat nem eredeti formájukban, hanem japánra lefordítva vették át (*kindai-kango* v. *sin-kango*). A fordítás esetünkben kínai összetételek gyártását jelentette, hiszen ősi japán szavakkal sokszor még csak körülírni sem lehetett az új jelenségeket, fogalmakat (*dzsidósa* ’gépkocsi’, *tecugaku* ’filozófia’, *succsó* ’kiküldetés’ stb.). Összességében a japán szókincs több mint 50 százaléka tartozik ide, különösen jelentős szerepet töltenek be az írott nyelvben²⁰, azon belül is a tudományos életben.

A kínai jövevényszavak szorosan összefonódtak a *kandzsival*, de természetesen nem minden *kandzsival* írt szó vagy szóösszetétel *kango*. Ez könnyen érthető, hiszen az ősi japán szavak közül számtalant le lehet írni *kandzsival*, sőt olyan jövevényszó is létezik, amit szintén lehet *kandzsival* írni (pl. a portugál eredetű *botan* ’gomb’).²¹ Ha például a ’fű’ és a ’mező’ *kandzsikat* látjuk egymás mellé írva, akkor az ’*kuszahara*’ olvasattal ősi japán szóösszetétel, ’*szógen*’ olvasattal kínai átvétel. Tehát egy másik fontos kritérium a kínai (sinojapán) olvasat. Itt is óvatosnak kell azonban lenni, hiszen a modern kínai átvételek egyéb jövevényszónak számítanak, noha tulajdonképpen kínai olvasatuk van (*mádzsan* ’mazsong/

²⁰ A japán írás nem él a szavak különírásának lehetőségével, így a szóhatárok meghatározásában a *kandzsival* írt szavak különösen nagy jelentőséggel bírnak.

²¹ Arról nem is beszélve, hogy az írásreformok (1946) óta, mióta korlátozták a mindennapi és hivatalos életben használt *kandzsik* számát, számos kínai szót kanával írnak. Pl. *aizacu* ’köszönés’

madzsong’, **gjóza** ’húsos batyu’). Nem kevés azon *kandzsival* írt összetételek száma sem, ahol az összetétel egyik tagja japán (*kun*) olvasatú, amíg a másik *sinojapán* (*on*). Ezen speciális olvasatok elnevezése **jutó-jomi** (kun-on sorrend, pl. **tehon** ’minta’) és **dzsúbako-jomi** (on-kun sorrend pl. **daidokoro** ’konyha’). Mindkettő a *kango* kategóriába tartozik.

Formai szempontból rendkívül változatosak. Létezik egy szótagú *kango* (pl. **i** ’gyomor’, **un** ’szerencse, sors’), de mivel a *kandzsi* rendkívüli szóképző erővel rendelkezik, szinte végtelen hosszúságú összetételek is alkothatók. (**Csószenmin-susugidzsinninkjówakoku** ’Koreai Népi Demokratikus Köztársaság’) Szófaji szempontból túlnyomó részt főnevekről illetve határozószavakról van szó, de az idők során számos esetben, azért hogy az ősi japán nyelv hiányosságait pótolják, kialakult az igei és melléknévi használatuk is (**benkjó** ’tanulás’ > **benkjó szuru** ’tanul’; **kenkó** ’egészség’ > **kenkó-na** ’egészséges’).

Az ősi japán szavaknak, ezen belül is főleg igéknek egyik sajátossága (talán hátránynak is mondható) a rendkívül tág jelentéstartomány. Például a **’naoszu**’ szó valami olyasmit jelent, hogy a normálistól eltérő állapotot eredetire (vissza) változtat, illetve egyik állapotot egy másikra átalakít. Mondatban használva a tárgyaként szerepelhet, pl. elromlott eszköz/ tárgy (’megjavít’), smink/ ruházat (’rendbehoz, megigazít’), hangulat/ kedv (felvidít), betegség (meggyógyít), hiba/ hiányosság (’kijavít, helyesbít’), kétféle formátum, pl. kétféle pénznem, mértékegység, két eltérő nyelv (átvált egyikről a másikra, lefordít) stb. Ezeket a jelentéseket kínai összetétellel pontosan, differenciáltan ki lehet fejezni: **teiszei**, **súszei**, **kószei**, **súri**, **súzen**, **súfuku**, **tenszaku**, **csirjó**, **kjószei** stb. (+szuru). A megfelelő összetétel kiválasztása, használata gyakran az iskolázottság, műveltség fokmérője.

A pozitívumok mellett nem szabad elhallgatni a negatívumokat sem. Kínai összetételek esetében nem ritka az azonos hangzású szó (homonima). Ez annak a következménye, hogy a japán nyelv hangzórendszere a kínainál jóval szegényebb, így gyakran a Kínában eltérő ejtésű olvasatok Japánban azonossá „japanizálódtak”. Ráadásul az átvétel után a kínai zenei tónus megkülönböztető szerepe is megszűnt. A homonimia írásban nem okoz problémát, hiszen az írásjegyek rögtön mutatják az aktuális jelentést, szóban azonban gyakran próbára teszik a hallgatót. A **’kókó**’ szóra például a Kódzsien szótár 42 találatot ad. Egy másik példa: a **’kószei**’ hangsor a teljesség igénye nélkül az alábbiakat jelentheti: struktúra, keménység, (nyomdai) korrektúra, állócsillag, állandóság, utókor, jólét, igazságosság, irányultság, offenzíva, újjászületés, acél(ből készült) stb. A szövegkörnyezet természetesen sokat segít a szavak beazonosításában, a feladat azonban így sem egyszerű.

III.3. Egyéb jövevényszavak (*gairaigo*)

Japán a történelme során számos nemzettel, kultúrával került kapcsolatba. Ezek az érintkezések természetesen jövevényszavak formájában a nyelvben is nyomot hagytak, napjainkra a meghonosodott átvételek részaránya körülbelül tíz százalékos. A jövevényszavak átvételére két ok miatt szokott sor kerülni. Az egyik a hiánypótlás, vagyis amikor a befogadó kultúrában ismeretlen tárggyal vagy fogalommal együtt annak nyelvi megjelölését is átveszik. A másikat a divat, vagy talán a kulturális behódolás szóval lehetne összefoglalni. Ilyen esetben a befogadó nyelvben ugyan létezik szó az adott jelenségre, mégis a másik kultúra magasabbrendűségét elfogadva, a saját kifejezést lecserélik egy „jobban csengőre”.

A japán nyelv esetében sokan jövevényszavak alatt kizárólag a nyugati nyelvekből kölcsönzött szóincset értik.²²Ebből az következne, hogy a kínai és a nyugati nyelveken kívül Japán más nyelvekből nem, vagy csak elhanyagolhatóan kis mértékben kölcsönzött. Az állításban van némi igazság, főleg ha figyelembe vesszük, hogy az ősi japán szavak etimológiája meglehetősen bizonytalan lábakon áll, így előfordulhat, hogy ősi japán szó mögött egy ősi átvétel bújkol meg. Szigetországról lévén szó, a lehetőségek amúgy is erősen korlátozottak voltak, de például nem szabad megfeledkezni az *ainu* nyelvről, amiből az általuk benépesített területek jellegzetes növény és állatneveit vették át. Pl. *tonakai* 'rénszarvas', *todo* 'oroszlánfóka', *rakko* 'tengeri vidra', *tocsi* 'vadgesztenye' stb. Talán ez a szavaknál is jelentősebb, hogy Japán északkeleti területeinek (Tóhoku), és Hokkaidónak a földrajzi nevei *ainu* eredetre vezethetők vissza. Pl. *horo* 'tágas, széles' >Szapporo; *nai* 'folyó' >Tomakomai; *kotan* 'föld, ország' >Sikotan stb.

A **szanszkrit** nyelv a buddhizmussal együtt került be Japánba, természetesen kínai közvetítéssel, kínai nyelvre átültetve, ezért szerepelhetne a kínai jövevényszavak között. Mégis említést kell tenni róluk, mert a *kandzsik* az eredeti szanszkrit szó hangalakját tükrözi, egyfajta „kínai manjógánáról” beszélhetünk. A szavak természetesen a buddhizmus világához kapcsolódó kifejezések, mint pl. *boszacu* 'bódhiszattva', *szotoba* 'sztúpa', de közülük néhány a japán köznyelv része lett, pl. *kavara* 'cserép', *abata* 'himlőhely' stb.

A koreaiak, noha jelentős szerepet töltek be a buddhizmus és a kontinentális kultúra közvetítésében, nyelvi szempontból viszonylag kevés nyomot hagytak, pontosabban több szóról nem lehet egyértelműen bizonyítani a **koreai** eredetet. (ilyen, eredetét tekintve vitatott szó pl. a *tera* 'buddhista templom'). Nagy valószí-

²² Ilyen esetekben szinonimaként használják a katakanás szavak kifejezést is.

núséggel Koreából származnak többek között a *csoko* és *tokkuri* 'kupica és szakés palack', a *kaszaszagi* 'szarka' esetleg a *miszo* 'szójababpaszta' szavak. Zárójelben érdemes megjegyezni, hogy a mai japán szlengben, tolvajnyelvben *gyakran* fordulnak elő – természetesen a modern nyelvből átvett – koreai jövevényszavak.

A nyugati nyelvek esetében egyértelmű az eredet, hiszen könnyen behatárolható az időszak, amikor Japán az adott nemzettel érintkezésben állt. Az első ilyen nemzet a **portugál**, amely hittérítési és kereskedelmi céllal érkezett *Japánba* a 16. század második felében. A keresztény hittérítés szókinccse napjainkban túlnyomó részt nincs használatban (*andzso* 'angyal', *dzsabo* 'ördög', *kuruszu* 'feszület', de pl. él a *misza* 'mise'), a kereskedelem által közvetített termékek nevei mind a mai napig a mindennapi szókinccs részei. Pl. *pan* 'kenyér', *botan* 'gomb', *kaszutera* 'piskóta', *kabocsa* 'tök', *tabako* 'dohány, cigaretta' stb.

Az Edo-korban Japán (Kínán kívül) kizárólag a hollandokkal tartott fenn kereskedelmi kapcsolatot (*buriki* 'bádóg', *gomu* 'gumi', *gaszu* 'gáz', *garaszu* 'üveg', *kóhí* 'kávé', *bíru* 'sör' stb.), majd miután Tokugava Josimune feloldotta a nyugati könyvek behozatalára és birtoklására vonatkozó tilalmat, a holland nyelv lett a közvetítője a nyugati tudományoknak, elsősorban az orvos- és természettudományoknak (*arukóru* 'alkohol', *renzu* '(optikai) lencse', *meszu* 'szike', *oburáto* 'orvosi ostya', *szafuran* 'sáfrány', *peszuto* 'pestis', *oríbu* 'oliva' stb.).

Az elzárkózási politika megszűntével a holland nyelv hegemoniája is véget ért, és megjelent a német, francia és az angol. A német nyelv hatása három területen volt szembetűnő: orvostudomány (*gáze* 'géz', *kapuszeru* 'kapszula', *karute* 'kartoték', *rasszeru* 'zörej'), természetjárás, szabadidős tevékenység (*aizen* 'mászóvas', *pikkeru* 'hegymászócsákány', *rjukkuzakku* 'hátizsák', *hjutte* 'turistaház', *kohheru* 'kempingfőző', *zairu* 'kötél', *gerende* 'sípálya', *sance* 'síugrósánc'), filozófia (*téze* 'tézis', *ancsitéze* 'antitézis', *téma* 'téma', *ideorogí* 'ideológia', *zain-zoruren* 'Lét-Kell /Sein-Sollen a kanti filozófiában/'). A leggyakrabban előforduló német eredetű jövevényszó azonban az „*arubaito*”, rövidítve „*baito*” (<Arbeit). Ennél a szónál jól megfigyelhető az a jelenség, hogy amikor egy létező japán szó mellé (*sigoto* 'munka') egy azonos jelentésű jövevényszó érkezik, akkor valamelyik jelentése módosul, szűkül. Az *arubaito* szó jelentése 'részmunkaidős állás'.

A francia nyelv első hullámban katonai kifejezéseket hozott (*gétoru* 'kapca', *sappo* 'sapka', *zubon* 'nadrág', *manto* 'kabát'), de mivel később a porosz hadászati rendszerre tértek át, ez a folyamat megszakadt. Később a gasztronómia (*kurépu* 'palacsinta', *sanpen* 'pezsgő', *ódoburu* 'előétel', *korokke* 'krokkett'), művészet (*atorie* 'műterem', *dzsanzu* 'műfaj', *debjú* 'debüt', *kurejon* 'zsírkréta') és divat (*ódekoron* 'kölnivíz', *buradzsa* 'melltartó' *rúdzsu* 'rúzs') területén volt jelentő-

sebb átvétel. Itt jegyezném meg, hogy a művészeteken belül a zenei szakszókincs olasz eredetű (opera, *szonata*, *szoro* 'szóló', *piano* 'zongora' *fináre* 'finálé').

Az angol nyelv esetében nehéz behatárolni az átvétel jelentősebb területeit, hiszen lényegében az élet minden területéről találhatunk példákat. Egyes felmérések szerint a ma használatos jövevényszavak **körülbelül 80 százaléka** angol eredetű. Nézzük meg inkább az angol átvételek alapján, **hogy az idegen szavak** milyen változásokon mennek **keresztül, miközben beépülnek a japán szókincsbe. Első lépésben fonetikai** változás szükséges, tehát a szónak idomulnia kell a japán nyelv hangzórendszerhez és fonotaktikai szabályaihoz. Ez több részből áll: a mássalhangzótorlódások, szóvégi mássalhangzók magánhangzó betoldásával (rendszerint [ɯ], [t,d] után [o]) nyílt szótaggá változnak. (milk>miruku, brand>burando, test>teszuto). **A japán** nyelvben nem létező hangot egy hozzá képzésben közel álló hangra cserélik: [v]>[b] (violin>baiorin, love>rabu), [l, r]>[r] (leather és razor>*rezaa*), [θ, ð]²³>[s,z] (earth>ászu, father>fázá). A diftongusok (kettőshangzók) vagy hosszú magánhangzóvá, vagy **két** rövid magánhangzóvá **válnak**. Ugyancsak hosszú magánhangzó lesz az '-ar, -ear, -er, -ir, -or, -ur' hangkapcsolatból is. (straight>szutoréto, ground>guraundo; car>ká, heart>háto, shower>savá, skirt>szukáto, world>várudu, leisure> redzsá) Mindeközben természetesen a szavak hangsúlya zenei hangsúlyra **változik**.

A hangtani mellett gyakran morfológiai változások is történnek. Ennek három fő típusa létezik: A nyelvtani végződés elhagyása (home sick*ness*>hómu-sikku, fry*ing* pan>furaipan, condensed milk>kondenszu miruku). A hosszú szavak lerövidítése, leggyakrabban két szótagra (amateur>amacsua>ama, professional>puofessonaru>puro, demonstration>demonszutoréson>demo, sexual harassment>szekuhara). A rövidítés néha homonímiát eredményez: puro<1, professional 2, production 3, program 4, proletariat 5, propaganda. Léteznek továbbá saját, belső képzésű „angol összetételek” (*vaszei eigo*): órudo-miszu<*old miss (old maid), téburu-szupícsi<*table speech 'pohárköszöntő' (toast) Ez utóbbi eseteket pejoratíván japanese english illetve japlish névet emlegetik.

Sokakat, különösen az angol anyanyelvűeket mosolyra fakasztanak az ilymódon „eltorzult” szavak, de sosem szabad elfelejteni, hogy a jövevényszavak már a befogadó nyelv elemeiként funkcionálnak, ez különbözteti meg őket az idegen szavaktól. Tehát valójában a probléma nem is e szavak ejtésében, alakjában rejlik, hanem esetenként indokolatlan használatunkban. A jelenség Magyarországon is ismert, ahol több a projekt, mint a terv, a híresség az inkább celeb, akinek imidzse

²³ Az angol 'th' zöngétlen és zöngés változata (the, thin).

van. A Japán Nyelvtudományi Kutatóintézet az elmúlt években több javaslatot tett közzé, hogy bizonyos jövevényszavakat (összesen 176 eset) milyen japán kifejezésekkel javasolt kiváltani (Kokuritsu Kokugo Kenkyujo, 2006).

A fent említett három típus természetesen nem csak önmagában állhat, hanem szóösszetételek formájában egymással is gyakran összekapcsolódnak. Ezek az úgynevezett keverék- vagy hibrid szavak (*konsugo*): *kesi-gomu* 'radírgumi', *osi-botan* 'nyomógomb' (vago + jövevényszó), *genkin-barai* 'készpénzfizetés' (vago + kango), *densi-rendzsi* 'mikrohullámú sütő' (kango + jövevényszó), vagy akár *gaszu-more-kensucuki* 'gázszivárgásmérő', *kúki-nuki-barubu* 'légtelenítő szelep'.

IV. A japán nyelvtan

A japán nyelvtan részletekbe menő ismertetése nem lehet e rövid tanulmány feladata, erre remek szakkönyvek állnak rendelkezésre, akár magyar nyelven is. Itt csak felsorolásszerűen néhány problémára, érdekességre hívnám fel a figyelmet, amire tapasztalataim szerint a nyelvtanulás, nyelvtanítás során feltétlenül figyelniünk kell.

A japán nyelv szintaktikailag az ún. SOV típusú nyelvek közé tartozik, ami annyit jelent, hogy a stilisztikailag semleges egyszerű mondat szórendje alany – bővítmény – állítmány. Ettől a sorrendtől csak abban az esetben lehet eltérni, ha valamelyik mondatrészt ki szeretnénk emelni, ebben az esetben a hangsúlyos szó a mondat elejére kerülhet. A három összetevő közül különösen jelentős szerepet tölt be az állítmány, összetett mondat esetén pedig az utolsó, a mondatvégi állítmány, mert a cselekvéssel, történéssel, létezéssel kapcsolatos valamennyi lényeges információt ez tartalmazza. El lehet képzelni, milyen nehéz helyzetben van a japán nyelvről fordító szinkrontolmács, hiszen amíg el nem hangzik az utolsó szó, addig pontosan nem lehet tudni, hogy mi történt, mikor történt, egyáltalán megtörtént-e (állítás vagy tagadás), ha megtörtént, hogyan történt (határozott kijelentés, valószínűsítés, esetleg kérdés) és még lehetne sorolni.

Állítmányi funkcióban önmagában az igék és a melléknévek állhatnak, névszói állítmány esetén a főnév után egy állító segédigét kell használnunk (*da, de aru, deszu, de gozaimaszu*). Mind az ige mind a melléknév ragozó szófaj, az ige-nek hat, a melléknévnek öt ragozási formája van (hiányzik a parancsoló alak). Jelentős eltérés a magyar nyelvhez képest, hogy az igeragozási végzések nem jelölik sem a számot sem a személyt. Tehát például a *kaku* ige önmagában je-

lentheti, hogy 'én írok, te írsz, ő ír, mi írunk stb.', sőt mivel külön jövő idejű alak sem létezik, jelentheti mindezt jövő időben. Azt gondolhatnánk, hogy ez a „hiányosság” könnyen orvosolható, ha a mondat elején megjelöljük az alanyt, de mivel a japán nyelvben nem kötelező az alany explicit jelölése, gyakran ez sem szolgál támpontul. A japánok minden olyan esetben kihagyják az alanyt, ha az kitalálható a kontextusból. Ez egy kezdő nyelvtanulót könnyen meg tud zavarni.

Egyesszám és többesszám jelölése egyedül a személyes névmások esetében kötelező (ha egyáltalán használjuk), a főneveknél sincs alaki különbség a kettő között. 'Koko ni **cukue** ga aru.' jelentése 'Itt van egy asztal. Itt asztalok vannak.' Korlátozott számban léteznek főnevek, ahol van lehetőség a többesszám jelölésére ikerítéssel: **hitobito** 'emberek', **kuniguni** 'országok', **kigi** 'fák', esetleg bizonyos toldalékok (-gata, -tacsu, -ra, domo) hozzáadásával (**szenszeigata** 'tanárok', **kodomotacsu** 'gyerekek', **korera** 'ezek'), ezen esetek száma azonban összességében elenyésző.

Szintén problémát okoz a személyes névmások használata, itt azonban a bőség okozza a problémát. A harmadik személy különbséget tesz férfi és nő között (**kare** – **kanodzso**), amit más nyelvben már megszokhattunk²⁴, az első és második személyt jelölő névmások sokasága azonban zavarbaejtő. A helyes forma kiválasztása nem kevés tapasztalatot igényel, ugyanis azt mindig az adott szituációhoz kell igazítanunk, sőt meglehetősen nagyok a dialektusbeli különbségek is. Néhány példa szemléltetésképpen: 'Én': **vatasi** (semleges, férfi/nő), **vatakusi** (formális férfi/nő), **atasi** (semleges, nő), **atakusi** (kicsit udvariasabb, nő), **boku** (informális, férfi), **ore** (informális, haveri vagy durva, férfi), **vasi** (idősebb férfi) és számos archaikus, írott nyelvi változatról nem is beszéltünk (**vagahai**, **szoregasi**, **csin**, **vare**, **jo**, **szessa**, **sószei**, **temae** stb.).

A második személy talán még nagyobb problémát okoz a kezdő nyelvtanulónak, aki párhuzamot próbál keresni tegező és magázó megszólítások és a japán személyes névmások közt. Így lesz a 'te' **kimi** esetleg **omae**, és az 'ön/maga' **anata**. A valóság azonban az, hogy a japánok egymás megszólításakor kerülik a személyes névmások használatát²⁵, helyette a nevet vagy a foglalkozást, beosztást használják. Név alatt elsősorban családnevet kell érteni, ami mögül nem hagyható el valamilyen személyre utaló szuffixum, pl. **-csan** (kisgyerek), **-kun** (kisfiú,

²⁴ Valójában a **kare** eredetileg mutató névmás volt ('az ott'), míg a **kanodzso** Meidzsi-kori képződmény, a nyugati nyelvek mintájára alkotott szó.

²⁵ A probléma lényege a jelentésromlásban rejlik, vagyis hogy a korábban kimondottan udvariasnak számító **anata** és **omae** megszólítások fokozatosan elvesztették udvarias jellegüket, sőt ez utóbbi ma már durva hatást kelt.

fiú barát), *-szan* (semleges férfi/nő), *-szama* (tiszteletteljes, férfi/nő) stb. Rangsorban fölöttünk állók esetében a foglalkozásnév (*szenszei* – tanár úr/tanárnő/doktor úr/doktornő stb), illetve a beosztás elnevezése váltja ki a személyes névmást. (*bucsó* – osztályvezető úr, *sacsó* – igazgató úr stb). Első találkozáskor tehát a névjegykártyacserének nem csak szimbolikus jelentősége van.

Csak érdekességként jegyzem meg azt a jelenséget, amikor a japán nyelvben az egyes számú személyes névmást megszólításra használják. A játszótéren például gyakran hallhatjuk, hogy egy felnőtt (de nem a szülő) így szól a játszódozó kisfiúhoz: *'Boku!'* 'Hé, öcsi!'

A névmások rövid ismertetésekor már történt utalás arra, hogy férfi és női nyelvhasználat között Japánban eltérések vannak. Ez valóban így van, de nem két teljesen eltérő nyelvi változatot kell elképzelni, hanem bizonyos nyelvi elemek használati különbségéről. Ennek legszemléletesebb példája a fenti személyes névmások használata, de például jelentős különbségeket lehet felfedezni az ún. mondatzáró partikulák használati módjában. Ezek a mondatvégi állítmányhoz ragasztott szócskák a beszélő érzelmi, indulati állapotáról árulkodnak. Kimondottan férfias a *'zo, ze'* szócska, amíg a *'va, vajo, vajone'* kombinációkat a nők részesítik előnyben stb. A nőies nyelvhasználat általában udvariasabb a férfiasnál, ami valószínűleg a nemekkel szembeni társadalmi elvárások nyelvhasználatbeli megnyilvánulása.

Végül essék néhány szó a leginkább misztifikált jelenségről, az udvarias nyelvről. Erről rendkívül sok tévképzet létezik, noha a nyelvi udvariasság nem japán specialitás, valamilyen formában minden nyelvben megtalálható. A japán udvarias nyelv (*keigo*) lényegét talán úgy lehet röviden összefoglalni, hogy minden japán nyelven történő megnyilatkozáskor mérlegelni kell, hogy 1, kivel, kihez beszélek 2, kiről, miről beszélek 3, hol, milyen szituációban beszélek.

Az első eset a mondatvégi állítmány ragozását határozza meg. Ha a hallgató, beszédpartner barát, rangban velünk egy szinten, vagy alattunk lévő²⁶, akkor az egyszerű (szótári) alakot használjuk (*iku, taberu, oisii, sizuka da* stb.), ha ismeretlen, rangban felettünk álló akkor az ún. *deszu-maszu-gozaimaszu* végződést (*teineigo*), (*ikimaszu, tabemaszu, oisii deszu/ oisú gozaimaszu, sizuka deszu/ de gozaimaszu*). A második pont tulajdonképpen a mondatban szereplő (alanya vagy témája) személyre vonatkozik. Ha az én vagyok, vagy hozzám közelálló (az én „érdekszférámba” tartozó személy, pl. családtag, munkatárs), akkor a kí-

²⁶ Ez a rang fogalom jóval tágabban értendő, mint a magyar nyelvben megszokott; tartalmazza az idősebb, tapasztaltabb stb. fogalmakat is.

vülállóval szemben a saját cselekvést ún. alázatos/ szerény formák használatával kell kifejezni (*kendzsógo*). Ha a mondat témája/ alanya egy bármilyen szempontból tiszteletet érdemlő személy, akkor az ő cselekvését tiszteleti formákkal illetjük (*szonkeigo*). Erre speciális nyelvtani szerkezetek, pár tucat ige esetében külön lexikai egységek léteznek. Pl. *taberu* 'eszik' (semleges) *itadaku* 'én eszem /bátorkodom enni/' (szerény/alázatos), *mesiagaru* 'ön eszik /méltóztatik enni/' (tiszteleti). A harmadik pont, vagyis a szituáció a megnyilatkozás helyszínére utal (formális-informális szituáció). Előadás, ünnepi beszéd, köszöntő esetében szintén kötelező a *deszu-maszu-gozaimaszu* használata, amíg baráti beszélgetések esetén maradhatunk az egyenes formáknál. A szituáció nem csak a mondatvégi állítmányra van kihatással, hanem számos szónak van formális-informális változata. Ez gyakran kínai összetétel – japán szó ellentéppárral írható le (*hondzsicukjó* 'ma').

Ez a három szempont természetesen mindig egyszerre érvényesül, például a mondat alanya egybeeshet azzal a személlyel, akivel beszélünk valamilyen formális vagy informális szituációban, így a szavainkat is annak megfelelően kell megválogatnunk. Két alapszabály betartása azonban mindennél fontosabb: 1, Inkább használjunk *deszu-maszu* alakot, azzal senkit nem sértünk meg! 2, Csak akkor használjuk a tiszteleti és szerény fordulatokat, ha biztosak vagyunk abban, hogy helyesen használjuk! A tévesztés sokkal több probléma okozója (sértés) lehet, mintha egyáltalán nem is használjuk.

V. Befejezés

Sajnos terjedelmi okok miatt számos részletre nem volt alkalmam kitérni, valójában minden egyes fejezetről könyvtárnyi szakirodalom létezik. Az elsődleges cél az érdeklődés felkeltése, és számos tévhit tisztázása volt. Ha az egyik közül bármelyik, akár csak részben is sikerült, már megérte a befektetett energiát!

Bibliográfia:

CRYSTAL, DAVID: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

KASSAI ILONA: *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

KENESEI ISTVÁN (szerk.): *A nyelv és a nyelvek*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

KÉKI BÉLA: *Az írás története*. Gondolat, Budapest, 1975.

- KISS SÁNDORNÉ SZÉKELY ILONA: *Japán Nyelvtani Összefoglaló*. Tárogató Kiadó, Budapest, 1998.
- AKAMATSU, TSUTOMU: *Japanese Phonetics*. Lincom Europa, München–Newcastle, 1997.
- HIDASÍ JUDIT (szerk.): *Contrastive Studies Hungarian-Japanese*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- KITTREDGE, CHERRY: *Womansword. What Japanese Words Say About Women*. Kodansha International, Tokyo, 1992.
- KURODA, S.-Y.: *Japanese Syntax and Semantics*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1992.
- MAKINO, SEIICHI AND TSUTSUI, MICHIO: *A Dictionary of Basic Japanese Grammar*. The Japan Times, Tokyo, 1989.
- MAKINO, SEIICHI AND TSUTSUI, MICHIO: *A Dictionary of Intermediate Japanese Grammar*. The Japan Times, Tokyo, 1995.
- MARTIN, SAMUEL E.: *The Japanese Language through Time*. Yale Univ. Press, 1987.
- MILLER, ROY ANDREW: *Die japanische Sprache*. Iudicium Verlag, München, 1993. (angol nyelven) *The Japanese Language*. Tuttle, 1980.
- MIZUTANI, OSAMU AND NOBUKO: *Nihongo Notes 1-8*. The Japan Times, Tokyo, 1977-87.
- ONO, HIDEICHI: *Japanese Grammar*. The Hokuseido Press, Tokyo, 1992.
- SATO HABEIN, YAEKO: *The History of the Japanese Written Language*. University of Tokyo Press, Tokyo, 1984.
- SEELEY, CHRISTOPHER: *A History of Writing in Japan*. Brill, Leiden, 1991.
- TSUJIMURA, NATSUKO: *An Introduction to Japanese Linguistics*. Blackwell Publishings, Oxford, 1996.

Felhasznált irodalom:

- AMANUMA YASUSHI, OTSUBO KAZUO, MIZUTANI OSAMU: *Nihongo Onseigaku*. Kuroshio Shuppan, Tokyo, 1990.
- GOTTLIEB, NANETTE: *Kanji Politics*. Kegan Paul International, London, 1995.
- INOUE, FUMIO: *Nihongo no nedan*. Taishukan Shoten, Tokyo, 2000.
- KOKURITSU KOKUGO KENKYUJO 'GAIRAIGO' IINKAI: *Gairaigo iikae teian 1-4*. Kokuritsu Kokugo Kenkyujo, Tokyo, 2006.
- SUZUKI KAZUHIKO, HAYASHI OKI ed.: *Gaisetsu nihongogaku*. Meiji Shoin, Tokyo, 1995.
- TSUKISHIMA, HIROSHI: *Kokugogaku*. Tokyo Daigaku Shuppankai, Tokyo, 1990.
- TAKEBE RYOAKI ed.: *Koza nihongo to nihongokyoiku 8*. Meiji Shoin, Tokyo, 1989.
- OGINO TSUNAO: *Gendai nihongogaku nyumon*. Meiji Shoin, Tokyo, 2007.

Függelék

N	w	r	y	m	h	n	t	s	k	
ん	わ	ら	や	ま	は	な	た	さ	か	あ
N	WA	RA	YA	MA	HA	NA	TA	SA	KA	A
	ゐ	り		み	ひ	に	ち	し	き	い
	WI	RI		MI	HI	NI	CHI	SHI	KI	I
		る	ゆ	む	ふ	ぬ	つ	ず	く	う
		RU	YU	MU	FU	NU	TSU	SU	KU	U
	ゑ	れ		め	へ	ね	て	せ	げ	え
	WE	RE		ME	HE	NE	TE	SE	KE	E
	を	ろ	よ	も	ほ	の	と	そ	こ	お
	WO	RO	YO	MO	HO	NO	TO	SO	KO	O

Hiragana táblázat

无	和	良	也	末	波	奈	太	左	加	安
えん	わ	ら	や	ま	は	な	た	さ	か	あ
	爲	利		美	比	仁	知	之	機	以
	ぬ	り		み	ひ	に	ち	し	き	い
		留	由	武	不	奴	川	寸	久	宇
		る	ゆ	む	ふ	ぬ	つ	す	く	う
	恵	礼		女	部	祢	天	世	計	衣
	ゑ	れ		め	ふ	ね	そ	せ	け	え
	遠	呂	与	毛	保	乃	止	曾	己	於
	を	ろ	よ	も	ほ	の	と	そ	こ	お

A hiragana kialakulása

N	w	r	y	m	h	n	t	s	k	
ン	ウ	ラ	ヤ	マ	ハ	ナ	タ	サ	カ	ア
N	WA	RA	YA	MA	HA	NA	TA	SA	KA	A
	ヰ	リ		ミ	ヒ	ニ	チ	シ	キ	イ
	WI	RI		MI	HI	NI	CHI	SHI	KI	I
		ル	ユ	ム	フ	ヌ	ツ	ス	ク	ウ
		RU	YU	MU	FU	NU	TSU	SU	KU	U
	ヱ	レ		メ	ヘ	ネ	テ	セ	ケ	エ
	WE	RE		ME	HE	NE	TE	SE	KE	E
	ヲ	ロ	ヨ	モ	ホ	ノ	ト	ソ	コ	オ
	WO	RO	YO	MO	HO	NO	TO	SO	KO	O

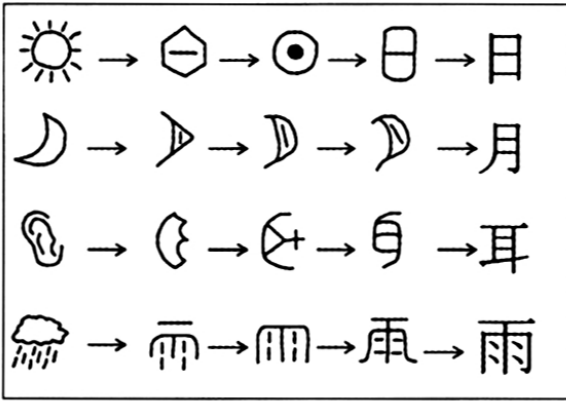
Katakana táblázat

ア	阿	イ	伊	ウ	宇	エ	江	オ	於
カ	加	キ	機	ク	久	ケ	介	コ	己
サ	散	シ	之	ス	須	セ	世	ソ	曾
タ	多	チ	千	ツ	川	テ	天	ト	止
ナ	奈	ニ	仁	ヌ	奴	ネ	祢	ノ	乃
ハ	八	ヒ	比	フ	不	ヘ	部	ホ	保
マ	末	ミ	三	ム	牟	メ	女	モ	毛
ヤ	也			ユ	由			ヨ	與
ラ	良	リ	利	ル	流	レ	礼	ロ	呂
ワ	和	ヰ	井			ヱ	恵	ヲ	乎
ン	尔								

A katakana kialakulása

わ	ら	や	ま	は	な	た	さ	か	あ
主	良	夜	末	波	那	多	左	可	阿
和	理	夜	万	如	奈	堂	敷	阿	阿
る	り		み	ひ	に	ち	し	さ	い
為	和		三	如	乃	下	之	又	以
丹	里		三	心	耳	地	志	起	伊
本	る	ゆ	し	ふ	ぬ	つ	十	く	う
魚	流	由	世	布	如	都	須	久	宇
術	不	越	世	奴	努	浮	去	久	有
を	れ		め	へ	ね	て	せ	け	え
志	世		免	屋	祢	亭	世	公	火
茂	世		面	契	手	之	勢	世	江
ん	ろ	よ	も	ほ	の	と	そ	こ	お
	ろ	与	毛	如	那	世	う	末	於
	路	餘	表	乎	若	東	於	於	於

Régi hiraganák

A piktogramok kialakulása

形声文字

(1) 通 痛 (つう)	(2) 票 標 (ひょう)
(3) 環 還 (かん)	(4) 義 議 儀 犧 (ぎ)
(5) 則 剌 側 (そく)	(6) 者 暑 諸 署 緒 (しよ/しよ)
(7) 召 紹 招 超 昭 (しよ/ちよ)	(8) 組 粗 祖 阻 (そ)

(1) 安 案 (あん)	(2) 記 紀 (き)
(3) 才 材 財 (さい/ざい)	(4) 複 復 腹 (ふく)
(5) 製 制 (せい)	(6) 低 底 抵 (てい)
(7) 積 績 責 (せき)	(8) 講 構 購 (こう)
(9) 青 精 請 (せい)	

Összetett kandzsik, a bekarikázott rész a kiejtésre (on-jomi) utaló elem.